لیکوال: سید محمد فضل الله بخاري
ژباړن: زاهد خلیلي

۰۶ نومبر ۲۰۱۴

لومړی نړیواله جګړه

(د انساني تاریخ د لومړی وحشي جګړې له عبرته ډک تاریخ)

۵

استریا- هنګري

په ۱۸۶۷ ز کال کې د استریا-هنګري متحد دولت رامنځته شو، په دې وخت کې د ویانا تړون تر سیوري لاندې یې د سلطنت پر ځای دغه نوی نوم د ځان لپاره غوره کړ، هنګري د منځته راتګ پر وخت د جرمني د پروسیا او د ایټالیې د لاس لاندې سیمو په بدل کې د بالکان د روسي سیمو د نیولو خواهش درلود او دا خبره دې دواړو هیوادونو ته معلومه وه، چې په دې ډول فکر سره به د روسیې لخوا د سخت عکس العمل سره مخ شي.

د اروپا په تاریخ کې د ۱۸۶۰ لسیزه ډېره خونړی ده، ددې په پایله کې نوی نړیوال نظام رامنځته شو او سیاسي مشرانو د خپلو هیوادونو لپاره په ښه ډول پالیسي جوړوله، هغوی په دې خبره پوه شوي وه، چې د نړیوال ځواک د کیدو لپاره یوازې د زیات فوځ درلودل اړین نه دي، بلکې د فوځ تر څنګ قوي اقتصادي نظام، قومي جذبه، حب الوطني، قوي سیاسي نظام او ښې سفارتي اړیکې درلودل ډېر اړین دي؛ ځکه نو په ۱۸۷۰ ز کلونو کې اروپایي مشرانو د همدې حالت په رامنځته کولو کې کوښښ کاوه.

د اروپا ستر قوم جرمن، چې مخکې په کوچنیو، کوچنیو حکومتونو باندې ویشل شوی وه، د پروسیا د لومړي وزیر بسمارک د شمالي جرمن فیډریشن په واسطه بیا د سره منظم او متحد شو، چې دې کار فرانسي ته ګواښ متوجه کړ.

د استریا- هنګري نوی رامنځته شوی حکومت د سترو ځواکونو په نسبت ډېر کمزوری وه، د نفوس د زیاتوالي سره یې هر ورځ خلکو هجرت کاوه، چې په پایله کې یې د هیواد په ملکي تولید کې کموالی رامنځته کیده، په دې حالت کې هم استریا-هنګري د تیرې پیرۍ د شان و شوکت په وجه په سترو قوتونو کې شمېرل کیده.

ددې هیواد د ځینو سیمو امدن دوه چنده زیات شوی وه، د ګلیشیا او بوکووینا ۷۳ سلنه خلکو زراعتي کارونه کول، ددې سیمو د یوه کس امدن ۳۱۳ کراونه وه، د استریا د لاس لاندې سیمو د خلکو د یوه کس امدن ۸۵۰ کراونه وه، په بوهمیا کې ۷۶۱ کراونه او په د دلماتیا د یوه کس امدن ۲۶۴ کراونه حساب شوی وه، چې دا په استریا-هنګري کې د قومي برترۍ او بد سلوک ښه بیلګه وه.

د استریا په ولایاتو او بوهمیایي سیمو کې صنعتي پرمختګ پیل شوی وه؛ خو د هنګري په سیمو کې د زراعتي نظام د ښه کولو لپاره کوښښونه کیدل، غربت ځېلي سیمې د پرمختګ د کارونو څخه محروم وه، د استریا او بوهمیا په سیمو

کي صنعتي پرمختګ دومره نه وه، چي په نړیواله سطحه د خپل هیواد اړتیاوي پوره کړي او ویانا د نورو قوي هیوادونو تر څنګ ودروي.

او دا د اسټریا- هنګري د مختلف قسم نفوسو وجه وه، چي قومي جذبه یي نه درلوده، ژبي، رنګ، نسل او ډله بازۍ په کي ډېري وې، د نظر تنګوالی او جامد فکر په کي خپل عروج ته رسیدلی وه، په هیواد کي ۱۵ مختلفي ژبي ویل کیدې، او د یوې ژبي ویونکي د بلې ژبي ویونکی بیخي نه خوښوه، همدا وجه وه، چي د ۱۹۱۴ ز کال په پیل کي د جګړې د پیل حکم د اسټریا-هنګري مشترک فوځ ته په ۱۵ ژبو باندې ورکول شوی وه.

په ۱۸۶۷ ز کال کي ددغه سلطنت(اسټریا-هنګري) اساس په مساوي توګه ایښودل شوی وه؛ خو د پرمختګ په اړه یو اړخیز توب د هنګري پوهان په دې فکر کي کړي وه، چي دغه مشترک سلطنت ته د پای ټکی کیږدي او خپل خپل حکومت د ځان لپاره جوړ کړي او هم ازاد حکومت رامنځته کړي او د پاچاهۍ نظام غړوندی د غاړې څخه لرې کړي.

په دې حالاتو کي فرانسي د روسیي سره خبرې پیل کړې وې، چي په خپلو کي اتحاد وکړي، د جرمني اسټریایي سیمي ونیسي او د اروپا د ستر ځواک په توګه رامنځته شي، په ۱۹۰۵ ز کال کي فوځي مشرانو د هنګري د نیولو په اړه فکر کاوه او ددې لپاره یي پلان جوړوه.

ددې ټولو خطرونو نه زیات خطر په جنوب کي د غلامانو څخه د اسټریا-هنګري سلطنت ته متوجه وه، چي زیاتره وخت به بې لارې کیدل او د سربیا یا روسیي څخه به یي مرسته غوښته، دغي طبقي به د خپل قومي اقلیت امتیازات غوښتل.

د هیواد د عمومي حالاتو د قابو کولو لپاره به هر ځل ویانا د سیاسي حل وړاندیز کاوه او همدا کوښښونه ول، چي د دوی متحد سلطنت مخ پر وړاندې روان وه، د معاملاتو د حل لپاره کمیسونونه جوړیدل، دوی به د مسائلو د حل لپاره کوښښونه کول، مثلاً داسي مسائل لکه، د روزګار پیداکول، ټیکسونه، د ښوونځي جوړول، د پوسته خاني رامنځته کول او نور....

د همدغه حالاتو په وجه وه، چي د اسټریا-هنګري د مجموعي امدن زیاتره برخه د مسئلو په حل باندې مصرفیده، د فوځ او دفاع لپاره به بودیجه ډېره کمه پاتي کیده، دغه بودیجه د ګاونډیو هیوادونو د نیمایي برابره وه، د فوځ سره پخوانی وسلې، توپونه او توپکونه وه.

د ټول نفوس ۳۰ سلنه یي په فوځ خدمت کاوه، نیمایي فوځ ته به د ۸ اونیو روزنه ورکول کیده او بیا به رخصتیدل، په دې ډول د جرمني د فوځ برعکس د روزني وروسته اسټریایي فوځ نه شو کولای، چي په درست ډول خپله دنده سرته ورسوي.

د شلمي پیړۍ په پیل کي اروپا بیا د یوه ستر بحران سره مخ وه، اسټریا-هنګري د سترو قوتونو په منځ کي د ټولو نه زیات په تشویش کي ول، د خپلو نږدې ګاونډیو لکه روس، ایټالیي، فرانسي او سربیا څخه یي د زیات خطر احساس کاوه، فرانسي د روسیي سره د دوستی دوه اړخیزه تړون لاسلیکولو او اسټریا-هنګري د درې خواوو نه د ښمنانو لخوا محاصره وه.

په ۱۹۱۲ ز کال کي رومانیه هم مخالف طرف ته ولاړه، سربیا د مونټي نیګرو سره لاس یو کړ او د جنوب غلامان یي راپارول.

په ۱۴-۱۹۱۳ کي د اسټریا-هنګري د متحد سلطنت حالات په لنډ ډول تر څیړني لاندې نیسو.

□□□□□ □□□□□□ □□ □□□□□□

په ۱۹۱۴ ز کال کې په اسټریا-هنګري کې د **فرینز جوزف** پاچاهي وه، دا د ۱۸۶۷ ز کال راپدیخوا ددي متحد سلطنت پاچا وه، د هیواد مشرانو ټاکل او لري کول د پاچا په لاس کې ول، په هیواد کې یوه ملي شورا هم موجوده وه، چې د رایو په اساس به ټاکل کیده، دي شورا په عمومي ستر مسئلو کې کوم رول نه درلود.

په ۱۹۱۴ ز کال کې ددي متحد سلطنت نفوس ۵۲.۲ میلیونه وه، چې مختلفو قومونو په کې ژوند کاوه، په هیواد کې اکثریت د جرمن قوم وه، چې شمېر یې د ۱۰ میلیونو څخه زیات وه؛ مګر دویم لوی قوم هنګري وه، چې ۹ میلونه تنه وه، نور نفوس پولنډي، بوسنیایي، چکي، کروشیایي، سربیایي ایټالیایي، روتهینز، رومانیایي، سلواکي او غلام وه، په دې متحد سلطنت کې په ۱۵ مختلفو ژبو باندې خبرې کیدې، یوه قوم د بل قوم د ژبې او تمدن نه انکار کاوه، همدا وجه وه، چې حکومت به زیاتره وخت د ژبني او نسلي ستونزو سره مخ وه.

په دې سلطنت کې مروجې پیسې یو ډول وې، د **جوزف** د واکمنی په دوران کې د اسټریا او هنګري لپاره جلا پارلمانونه جوړ شول، ټول سلطنت په سیمو باندې ویشل شوی وه، ددې سلطنت نفوس د اقتصادي نابرابری ښکار شوی وه، د اسټریا د سیمو میشتو خلکو په خوشحالی کې ژوند تیروه، د بوهیمیا حالات لږ څه ښه وه او نورو یې تقریباً په غربت کې او افلاس کې ژوند تیروه.

په مجموعي ډول د لومړی نړیوالې جګړې د پیل په وخت کې په اسټریا-هنګري باندې د اشرافوا واک وه او نمائندګان زیاتره بې واکه وه، د چک او نورو اقلیتي قومونو د حکومت د نه توجه په وجه د جلا والي په اړه فکر کاوه.

□□□□□ □□□□□□□□

د ۱۹۱۴ ز کال په پیل کې د اسټریا-هنګري ۸.۹ سلنه خلکو په ښارونو کې ژوند کاوه، د هیواد مجموعي امدن ۳ بیلیونه ډالره وه او د یوه کس امدن ۵۷ ډالره حساب شوی وه، د هیواد ۵۰ سلنه خلکو زراعتي کارونه کول، د زراعت لپاره وروسته پاتې سیمې ځانګړي شوې وې.

د صنعتي انقلاب د اغېزو په لړ کې د نولسمي زیږدي پیړی په وروستیو کې د اسټریا-هنګري صنعتي پرمختګ هم په چټکی سره پیل شو؛ خو د شلمې پیړی په پیل کې یې پرمختګ لږ ورو شو، د متحد سلطنت د انرژۍ استعمال د فرانسې او روسیې څخه ډېر کم ۴۹.۴ میټرک ټنه وه.

هغه وخت د اسټریا-هنګري د ډبرو د سکرو تولید ۴۸ میلیونه ټنه وه، کوم چې د پورته ذکر شویو دوو هیوادونو د اندازې څخه ډېر کم وه، دلته د رخت صنعت عروج ته رسیدلی وه، د شرابو او شکرو صنعت هم وروسته پاتې وه، د هیواد په سترو ښارونو کې بریښنا موجوده وه، په همدې وخت کې د ګلیشیا په سیمه کې تیل پیدا شول، بلخوا د اورګاډي د پټلی د پرمختګ لپاره مختلف وسائل په کار اچول شوي وه، د وسلو د جوړولو مختلفې فابریکې جوړې شوې وې.

پورته شمېرو ته په کتو سره، بیا هم د اسټریا-هنګري سلطنت په نړیوال تولید کې یوازې ۴.۴ سلنه برخه درلوده، چې دا په هغه وخت د نړۍ د سترو ځواکونو له جملې څخه د ایټالیې نه زیاته وه، په هیواد کې ۳۰ لکه ملکي دولتي مامورینو شتون درلود، چې په مختلفو دولتي ځایونو کې یې دندې اجراء کولې، د ژبني او سیمه ایزو ستونزو د حل لپاره د ویانا حکومت په ټیکسونو او د وظیفو په ورکولو کې ډېر رعایت کاوه، په دې سره هیواد په درست ډول پرمختګ نه شو کولای.

د اسټریا-هنګري دواړو هیوادونو ټول مساحت ۶۷۵۰۰۰ کیلومتره مربع وه، د هیواد په شمال ختیځ کې روس، ختیځ کې رومانیه، جنوب کې سربیا او مونټي نیګرو، جنوب ختیځ کې ایټالیا، لویدیځ کې سویټزرلینډ او شمال لویدیځ کې یې جرمني پراته وه. په دغه ډول ددې سلطنت د شمال لویدیځ پرته شاوخوا یې ټول دښمنان و، په دې حالت کې د هغه وخت په خارجي پالیسی او سفارتي اړیکو کې کومه بریا نه وه ترلاسه کړې.

دې هیواد د خپلو ګاونډیو سره بې شمیره جنجالي مسئلې درلودې، دې متحد سلطنت چې پخوا کومې ځمکې نیولې وې، د هغه سیمو خلک د حکومت د ناکامې پالیسی په وجه ناراضه وه، په دې وخت کې د نړیوال بحران په وجه یې په دوستانو کې کمی او دښمنانو کې یې زیاتی رامنځته شو.

د جرمني سره رامنځته شوي اتحاد ته هم خلکو په ښه نظر نه کتل؛ خو په دې یې هم سترګې نه شوې پټولی، چې د جرمني د نه مرستې په پایله کې اسټریا-هنګري ته د روسیې او فرانسې نه خطر موجود وه، هر پنځه کاله وروسته د درې ګوني اتحاد د تړون نوی والی کیده، چې په دې اتحاد کې به اسټریا-هنګري د خپل کمزوري حالت په وجه په کې ګډون کاوه.

د هیواد شاهي فوځ د پاچا **فریډریک** په مشری کې منظم وه، پاچا د فوځ عمومي مشر وه، په ۱۹۱۴ ز کال کې پاچا د ۸۴ کلونو وه، د هغه د ډیر عمر په وجه د فوځ فوځي مشر **فرنز کونرېډ** په فوځ کې ډېر مقبولیت درلود او په عملي ډول هغه د فوځ سپه سالار وه، **کونرېډ** غوښتل، چې داخلي او بهرني مسائل به د فوځ په مټ حلوي، همدا وجه وه، چې زیاتره وخت به یې د ایټالیې او سربیا سره کله کله جګړې کولې، چې په دې سره یې د ګاونډیو هیوادو سره زیاتره وخت اړیکي خرې پرې وې.

د ۱۹۱۴ ز کال څخه مخکې **کونرېډ** د جګړې پلان جوړ کړی وه، چې ددې پلان مطابق فوځ د خپلو دریو خواوو ګاونډیو سره په یوه وخت د جګړې لپاره تیار وه، ددې پلان مطابق یو ځانګړی فوځ جوړ شوی وه، چې د (ای سټافل) په نوم یادیده او د ایټالیې یا هم د روسیې سره د جګړې لپاره چمتو وه.

د درې ډلو څخه یو بل جوړ فوځ چې د (مني ملګرپ بالکان) نوم یې ورکړی وه، د سربیا او مونټي نیګرو پر ضد جګړې ته چمتو وه، د (بي سټافل) په نوم بله ډله وه، چې دا یو ځانګړی منظم فوځ وه، ددې فوځ یوه دنده دا هم وه، که چیرې د ایټالیې یا روسیې سره جګړه ونه شي؛ نو د هغه فوځ چې د سربیا پر ضد جوړ شوی، په جګړه کې د هغوی سره مرسته وکړي.

په ۱۹۱۴ ز کال کې د اسټریا-هنګري ټول فوځ ۴۴۴۰۰۰ تنه وه، دې فوځ سره پخواني توپونه، توپکونه او د اورګاډي د پټلۍ پخوانی نظام موجود وه، شاهي فوځ هوایي فوځ ته کومه توجه نه وه کړې، لکه څرنګه چې مخکې ذکر شول، د اسټریا-هنګري دولت د فوځ لپاره ډېره کمه بودیجه ځانګړې کړې وه.

د اسټریا-هنګري بحري فوځ د خپلو دواړو دښمنو ځواکونو روسیې او ایټالیې څخه کمزوری وه، د فوځ په اړه د کم نظر لرلو په اساس یې بحري فوځ ته هم دومره ارزښت نه وه ورکړی، په ۱۹۱۴ ز کال کې د اسټریا-هنګري د بحري فوځ سره ۱۶ جنګي بیړۍ، ۵ کروزه، ۱۸ ډیسټرایزرز او ۵ ابدوزه موجود ول.

ترکیه

عثماني سلطنت د ۱۲۹۹ ز څخه تر ۱۹۲۲ ز کال پورې د نړۍ په نخشه کې په ډېر شان و شوکت سره حکومت وکړ، ددې سلطنت لوړوالی په شپاړسمې او اوولسمې زیږدي پیړیو کې خپل اوج ته رسیدلی وه، چې برید یې د سهیلي

افریقا، منځني ختیځ، لویدیزې اروپا او سهیل لویدیزې اروپا ته رسیده، عثماني سلطنت په ۲۹ ولایاتو او ۳ باج ورکوونکو سیمو باندې ویشل شوی وه، ددې سلطنت ویره په اروپایي جرګو کې موجوده وه.

د ترکي سلطنت د زوال نښې د ۱۹ ز پیړۍ په لومړیو کې ولیدل شوې، د ۱۵۶۶ ز کال څخه دیخوا په مسلسل ډول ۱۳ نا اهله مشرانو واکمني وکړه او دا سلطنت یې د زوال پر لور روان کړی وه، زیاتره نیول شوې سیمې یې له لاسه ووتې او سلطنت د هرې ورځې په تیریدو سره کمزوری کیده.

د مرکزیت په پای ته رسولو سره په ختیځ او لویدیځ کې پروت سلطنت یې د سیاسي یووالي څخه هره ورځ بې برخې کیده او په لرو پرتو سیمو کې پرتو غیر مسلمانو اقلیتونو د نورو په مټ ورانی پیل کړی وه، په دې وخت د سني او شیعه ستونزو او اقتصادي خراب حالت حکومت ته سخت زیان واړوه.

د ۱۸۲۹ ز کال د یونان د ازادۍ په جګړه کې یونان خپله ازادي اعلان کړه، وروسته په ۱۸۳۹ ز کال کې **واکمن دویم محمود** د هیواد د ساتلو او په ترکیه کې د نوي والي په موخه هلې ځلې پیل کړې، د اصلاحاتو په نوم یې د اروپا د نوي فکري، حکومتي، زراعتي او قانوني نظام پر اساس حکومت کول پیل کړل؛ خو په ۱۸۷۵ ز کال کې په سربیا، مونټي نیګرو، بوسنیا، ولاچیا او مالدووا کې د قومیت تحریکونه پیل شول او پای د ۷۸-۱۸۷۷ ز کلونو په جګړه کې چې د روسیې او ترکیې تر منځ پیښه شوه، د پورته ذکر شویو سیمو خلکو هم خپلواکي اعلان کړه، په داسې حال کې چې دغه پورته سیمې د تیرو شپږو لسیزو راهیسې نیمه خودمختاره وې او د ترکیې د بیرغ لاندې متحدې وې.

په وخت کې د سربیا یو یهودي (یهودا سولومن الکلایي) فلسطني سیمو ته ولاړ او هلته یې د اسرائیلو د ازادۍ تحریک پیل کړ.

په ۱۹۰۸ ز کال کې د ترکي ځوانانو تحریک په ټول هیواد کې پیل او د تحریک د غوښتنو د نه پوره کیدو په پایله کې یې په ۱۹۰۹ ز کال کې **سلطان عبدالحمید** د هیواده وشاړه او ورور یې **پنځم محمود** په تخت باندې کیناوه، د ځوانو ترکانو د تحریک په وخت کې د اسټریا-هنګري سلطنت وکولای شول، چې د بوسنیا او هرزګونیا سیمې په خپل واک کې شاملې کړي، د ایټالیې سره په جګړه کې یې لیبیا له لاسه ورکړه او بیا د بالکانو په جګړه کې یې نورې زیاتې سیمې له لاسه ووتلې.

د ۱۹۰۸ ز کال وروسته د یووالي او عمل مجلس رامنځته شو، چې د هیواد چارې یې په لاس کې واخیستې، دې مجلس لومړی د هیواد د بحري فوځ چاج واخیست او پریکړه یې وکړه، چې د عوامو نه به چنده راټولوي او بحري فوځ سره به مرسته کوي، په دې سلسله کې د ۱۹۱۰ ز کال په لومړیو کې یې انګلستان ته د دوه نویو بحري بیړۍ د جوړولو لپاره پیسې ورکړې.

د بیړو د جوړولو وروسته یې بیړۍ د ځان سره وساتلې؛ ځکه د جرمني سره یې د جګړې امکان زیات وه او د بیړیو څخه یې په لومړۍ نړیواله جګړه کې د ځان لپاره ګټه واخیسته، په همدې وجه د ترکي عوامو د انګلستان نه ډېر راغلل، بلخوا د جرمني قیصر دویم ویلیم ددې موقع څخه ګټه واخیسته او ترکیې ته یې دوه جنګي بیړۍ ورواستولې او په مقابل کې یې ترکیه په جګړه کې د ځان ملګرې کړه.

د ترکیې هوایي فوځ د نړۍ د څو پخوانیو فوځونو څخه یو وه، هوایي فوځ یې په ۱۹۰۹ ز کال کې رامنځته شو، په دې وخت کې په پاریس کې د هوایي فوځ په اړه نړیوال کنفرانس جوړ شوی وه، چې دوه ترکي په کې د ګډون په موخه ورغلي وه، په ۱۹۱۰ ز کال کې نور ترکان د زده کړې لپاره اروپایي هیوادونو ته ولیږل شول؛ خو زده کړه یې بشپړه نه شوه او د ځینو مسائلو په وجه په ۱۹۱۱ ز کال کې بیرته ترکیې ته راغلل، د ترکیې د دفاع وزیر محمود سیوکیت پاشا د هوایي فوځ سره ډېره مرسته کوله او په همدې کال یې دوه افسران فیسا او یوسف کینان د نړیوال

هوايي ټيست لپاره وليږل، چې اعلی نمرې يې واخيستې او نړۍ يې حيرانه کړه، په ۱۹۱۲ ز کال کې په استنبول کې هوايي اکاډمي جوړه شوه او په دې ډول په لومړۍ نړيواله جګړه کې ترکيه د يوه ځواکمن هوايي فوځ لرونکې وه.
ترکيه د جګړې د پيل څخه دوه کاله وروسته د ۱۹۱۴ ز کال په اکتوبر کې په جګړه شامله شوه او د روسيې سره يې د جګړې اعلان وکړ، په دې وخت کې يې د ټول فوځ ۲۱۰۰۰۰ تنه وه.
نوربيا